

ARAP EDEBİYATINDA İNŞÂ SANATININ ORTAYA ÇIKIŞI VE BAŞLICA TEMSİLCİLERİ

The Emergence of the Art of Inshā in the Arabic Literature and Its Main Representatives

Ali Bulut

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

alibulut1@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8368-8282

Öz

Bu çalışmanın amacı Arap edebiyatının önemli bir dalı sayılan inşâ sanatının ortaya çıkış sürecini ele alıp başlıca temsilcilerini tanıtmaktır. Çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde inşâ sanatının ilk örneklerinin nasıl başladığına kısaca temas edilmiştir. Birinci bölümde risâle ve inşâ kavramlarının sözlük ve terim anlamları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Abdülhamîd el-Kâtib, İbnü'l-Mukaffa', Câhız, İbnü'l-Amîd, Ebû Bekr el-Hârizmî, Bediuzzamân el-Hemedânî, Ebû İshâk es-Sâbî, Sâhib b. 'Abbâd gibi risâleleri günümüze ulaşmış Emevî ve Abbâsî döneminin başlıca inşâ ustalarının kısa biyografilerine yer verilip, bu şahsiyetlerin inşâ sanatının gelişmesine yaptıkları katkılar, getirdikleri yenilikler, risâlelerindeki üslûpları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Risâle, İnşâ, Mektup, Kâtip

Abstract

The aim of this article is to discuss the emergence of the art of inshâ which is considered an important branch of the Arabic literature and to introduce the main representatives of this art in the Arabic literature. The article consists of an introduction and two chapters. The introduction section briefly describes how the first examples of inshâ began. In the first part, the terms of risale and inshâ are discussed. In the second part, the short biographies of the Umayyad and Abbasid period masters, whose treatises have reached the present day, such as 'Abdulhamîd al-Kâtib, Ibn al-Muqaffâ', Jâhîz, Ibn al-Amîd, Abû Bakr al-Hârizmî, Badî'uzzamân al-Hamadânî, Abû Ishâk al-Sâbî, Sâhib b. 'Abbâd, have been included and their contributions to the development of the art of inshâ, the innovations they have brought, the styles in their treatises have been discussed.

Keywords: Arabic Literature, Treatise, Inshâ, Letter, Scribe, Art

Giriş

Câhiliye döneminde yazı yaygın olmadığı için mektupların da şifâhî olduğu görülür. Araplar bu şifâhî mektuplarını güvendikleri kimselerle gönderiyorlardı (Kamîha, 1986, 21). Mektup anlamında risâle kelimesi, Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın (öl. 609) muallakasında şu beyitte yer almıştır (Yedi Askı, 2004, 61, 65; İbn Manzûr, ts., 9/55):

أَلَا أْبَلِغُ الْأَحْلَافَ عَنِّي رِسَالَةً وَذُبْيَانَ هَلْ أَفْسَمْتُمْ كُلَّ مُفْسَمٍ؟

Hey, müttefiklere¹ ve Zubyân kabilesine benden bir mesaj iletip de ki Sağlam ve samimi bir antlaşma yaptınız.

Hız. Peygamber de (s.a.v.) komşu devletlerin idarecilerine İslâm'a davet mektupları göndermiştir. Bu mektuplar genelde kısadır. Meselâ Şam topraklarının sahibi Hâris b. Ebî Şemr el-Gassânî'ye gönderdiği mektup toplam üç satırdır (Kamîha, 1986, 81). Daha uzun yazılmış mektupları da vardır (Bu mektupların bazıları için bkz. Taberî, 1407, 2/130-133; İbn Kesîr, ts., 4/162-273; Hamîdullah, 1956, 37-38, 43-44, 49-57). Hız. Peygamber'in

1 Bunlar Esed ve Gatafan kabileleri olup Zubyân kabilesiyle ittifakları vardır. Beyitte (هل) soru edatı (قد) anlamında kullanılmıştır.

(s.a.v.) tek bir mektubu çoğaltıp bütün hükümdarlara birer kopyasını göndermesi mümkünken, O (s.a.v.), her birine ayrı ayrı İslam'a davet mektubu göndermiş, her birinde farklı bir muhteva kullanmıştır. Meselâ Habeş kralı Necâşî'ye gönderilen mektupta Allah'ın bazı isimleri zikredilip Hz. İsa ve Hz. Meryem'den bahsedilirken, Hayber Yahudilerinin reisine gönderilen mektupta İsrail oğullarına Allah'ın bahsettiği bazı mucizelere yer verilir (İbn Kesir, ts., 2/324; Kamîha, 1986, 80-83). Bu mektupların ortak bir özelliği de Kur'ânî ifadelerin kullanılmış olmasıdır. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) gönderdiği bazı mektupların girişindeki "هذا كتابٌ كتبهُ محمدٌ رسولُ الله" "Bu, Allah'ın elçisi Muhammed'in yazdığı bir kitâb/yazıdır" (Taberî, 1407, 2/200; Kalkaşendî, 1987, 6/367; Kamîha, 1986, 90) ifadesiyle "مَنْ نَظَرَ فِي كِتَابِ أَخِيهِ بَعِيرٍ إِذْنَهُ فَإِنَّمَا يَنْظُرُ فِي النَّارِ" "Kim kardeşinin mektubuna izni olmadan bakarsa o ancak Cehennem ateşine bakmıştır." (Ebû Dâvûd, "Salât", 1485) hadisine bakıldığında asr-ı saadette kitap ifadesinin mektup anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1. Risâle ve inşâ kavramları

Risâle, Arapça r-s-l kökünden türemiştir. Bu lafız lugatte saçın sarkık, düz ve uzun olması, devenin yavaş gitmesi, sürü, bölük, yumuşaklık, kolaylık, bolluk vb. anlamlara gelir. Risâle lafzı ise "göndermek, gönderilen şey/mektup" anlamında fiâle kalıbında bir mastar ve isimdir (İbn Manzûr, ts., 11/281-284; Feyyûmî, ts., 1/226; Firûzâbâdî, ts., 300).

Mektuplar için İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren risâle kelimesinin yanında kitâb, hitâb, ahd, vasiyye, sahîfe, kelime, makâle, lisân, melûke, elûk, meyâmîr gibi kelimeler de kullanılmıştır (Bozkurt, 2004; Durmuş, 2004). Ancak risâlenin terim olarak "bilgilerin yazı ile aktarılması, bilgileri içeren yazılı belge" anlamında kullanılmasının Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in zamanında (724-743) başladığı kaydedilir. Emevîlerin ilk kâtiplerinden olan Ebü'l-Alâ Sâlim b. Abdullah, Aristo'nun, öğrencisi Büyük İskender'e gönderdiği, onun fethettiği şehirleri nasıl yöneteceğine dair bilgiler içeren yazılı belgenin Yunanca aslından yaptığı çevirisinde risâle kelimesini kullanmış ve buna *Risâletu Aristütalîs ile'l-İskender fî Siyâseti'l-Müdün* adını vermiştir (Durmuş, 2004).

Risâle yazma üslûbu ve sanatı ise inşâ terimiyle ifâde edilmektedir. Devletin resmî yazışmalarının icrâ edildiği aynı müessese için önce Dîvânü'r-Resâil, daha sonra da Dîvânü'l-İnşâ ismi kullanıldığı (Kalkaşendî, 1987, 1/124) göz önüne alındığında risâle yerine inşânın da kullanıldığı söylenebilir.

İnşâ ise sözlükte, başlamak, icad etmek, yaratmak, neşvü nemâ bulmak, bir yerden çıkmak, bir nesneyi yükseltmek, güzel şiir okumak, güzel konuşmak, yeniden meydana getirmek ve yazmak anlamlarına gelir (İbn Manzûr, ts., 6/4418). Bir edebiyat terimi olarak ise inşâ, resmî ve özel yazışmaların, belirli bir usûle göre yapılmasının inceliklerini ve risâle/mektup yazma sanatını ifade etmektedir. Bu sanatı konu edinen disipline ilmü'l-inşâ, bu ilmin kurallarına uygun olarak hazırlanmış metinlere münşeât adı verilmiştir (Durmuş, 2004).

Bu dar anlamı yanında edebiyatta belli kurallara, belâgat ve fesâhat ölçülerine göre söylenmiş veya yazılmış edebî güzellik taşıyan her çeşit söz veya düz yazı da (nesir) inşâ terimiyle ifâde edilmiştir (Durmuş, 2004). Bütün bu hususlara binâen inşâyı, kısaca güzel ve sanatkârâne yazı yazma sanatı olarak tarif edebiliriz (Keskiner, 1996, 2).

İslâm'ın ilk yıllarında bu sanatı icrâ edenlere önce kâtip, daha sonra ise münşî ismi verilmişti. Kâtip ve münşîler tarafından ortaya konan bu sanatkârâne yazıların önemli bir kısmı, üstün edebî güzelliklerinden dolayı günümüze kadar edebiyat kaynakları vasıtasıyla nakledilmiştir.

Edebiyatın önemli bir dalı sayılan inşâ sanatı, ilk nümünelerini, halifelerin, emirlerin ve diğer devlet ricâlinin yazışmalarında vermişti. İslam Devleti'nin teessüsü ile devlet işlerinde ortaya çıkan yazışmaların, inşâ ve belâgat bakımından en mühimmi risâle (çoğulu resâil) diye adlandırılmış olan mektuplardı (Keskiner, 1996, 3).

Resmî yazışmalarla ilgili divan kâtipliği şeklinde ilk kurum, Emevî halifesi Hz. Muâviye (r.a.) tarafından kurulan Dîvânü'r-Resâil'dir. Bu divanın kurulmasının akabinde devletin muhtelif makamları arasındaki yazışmaların nasıl yapılacağını gösteren eserler yazılmaya başlanmış ve giderek kâtiplik önemli bir meslek halini almıştır. Emevîler döneminin en önemli iki büyük kâtibi Abdülhamid el-Kâtib (öl. 132/750) ve Abdullah b. el-Mukaffâ'dır (öl. 139/756). Bu dönemdeki resmî yazılarda üslûp olarak,

başta Kur'ân-ı Kerîm'den, bunun yanında Fars ve Bizans mektup yazma geleneğinden yararlanılmıştır (Durmuş, 2004). Risâle üslubunu ilk İslam devrindeki veciz şeklinden hareketle geliştiren zât Abdülhamîd el-Kâtib olmuştur. Onun geliştirdiği bu tür, başta *Kelîle ve Dimne* olmak üzere Pehlevî dilinden yaptığı çevirilerle Arapça nesre derin enginlik kazandıran İbnü'l-Mukaffâ' tarafından daha da ileri götürülmüştür (Gülle, 2000, 185; Ali, 1343/1925, 81).

Yine mektup ve yazı sanatıyla ilgili ilk eserin de müellifi olan Abdülhamîd el-Kâtib olmuştur. O, kâtiplere yönelik beş sayfalık risâlesinde kâtiplerin öğrenmesi gereken ilimlerden, yazı sanatının öneminden, yazı aletlerinden, yazı âdâbından, kâtiplerin ahlâkından ve şemâilinden bahseder (Kalkaşendî, 1987, 1/118-122; Musa, 1418/1997, 483). Bu risâledeki yazıyla ilgili tavsiyelerine bakıldığında iyi bir hattat olduğu da anlaşılmaktadır.

Risâleler sultâniyyât ve ihvâniyyât olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Yılmaz, 2017, 41).

1. Sultâniyyât:

Halife, vezir, vali gibi devlet adamlarının birbirlerine yazdıkları risâlelerdir. Dîvânür'r-Resâil'de yazılan resmî risâleler olduğu için bunlara dîvâniyye adı da verilmiştir.

2. İhvâniyyât:

Hoca, talebe ve arkadaşların birbirlerine yazdıkları risâlelerdir.

2. Başlıca İnşa Ustaları

Bu başlık altında Abdülhamîd el-Kâtib (öl. 132/750), İbnü'l-Mukaffâ' (öl. 142/759), Câhız (öl. 255/869), İbnü'l-Amîd (öl. 360/970), Ebû Bekr el-Hârizmî (öl. 383/993), Bediuzzamân el-Hemedânî (öl. 383/993), Ebû İshâk es-Sâbî (öl. 384/994), Sâhib b. Abbâd (öl. 385/995) gibi risâleleri günümüze ulaşmış Emevî ve Abbâsî döneminin başlıca inşa ustalarının kısa biyografilerine yer verilip, bu şahsiyetlerin inşa sanatının gelişmesine yaptıkları katkılar, getirdikleri yenilikler, risâlelerindeki üslûpları ele alınacaktır.

2.1. Abdülhamîd el-Kâtib (öl. 132/750):

Tam adı Ebû Gâlib Abdülhamîd b. Yahyâ b. Sa'd/Saîd el-Âmirî'dir. Dedesi, Âmir b. Luey oğullarından el-Alâ b. Vehb el-Âmirî'nin mevlâsı olması hasebiyle Âmirî nisbesiyle zikredilir (Ziriklî, ts., 4/60). Risâlelerinde verdiği bilgilerden hareketle İran veya Ârâmî asıllı olduğu ileri sürülmüştür. Çocukluğunda ailesi önce Rakka'ya daha sonra da Şam'a yerleşmiş, Abdülhamîd de burada yetişmiştir (Ergin, 1998).

İlk mesleği öğretmenlikti (mueddib/muallim). Kitâbet sanatını ise kayınpederi ya da kız kardeşinin kocası (eniştesi) ve Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in kâtibi olan Sâlim b. Abdullah'tan öğrendi (Kemâluddîn, 1988, 9/4143-4146).

Kûfe'de iken Yezîd b. Abdülmelik'e mektuplar yazdı, daha sonra Emevîlerin Azerbaycan valisi Mervân b. Muhammed'in inşâ kâtibi olarak oraya gitti. Mervân'ın halife olması üzerine de (126/743) onunla beraber Şam'a gelerek sarayın inşâ reisliğine kadar yükseldi ve ömrünün sonuna kadar Mervân'a hizmet etti (Ergin, 1998).

Abdülhamîd el-Kâtib, Süleyman b. Abdülmelik'in kâtibi Abdülhamîd el-Asgar'dan ayırt edilmesi için Abdülhamîd el-Ekber diye de anılmaktadır (Ergin, 1988).

Risâleleri toplam 1.000 varaktır. İnşâ kâtipleri risâle üslûbunu ondan öğrenmişlerdir (İbnu'n-Nedîm, 1417/1997, 149; Ziriklî, ts., 4/61). Fakat bu risâlelerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Farklı eserlerden derlenen risâleleri önce *Resâilu Abdilhamîd* adıyla Tâhir el-Cezâirî ve Muhammed Kurd Ali tarafından neşredilmiş (Tunus, 1318), daha sonra bazı risâleleri de İhsan Abbâs tarafından *'Abdülhamîd b. Yahyâ el-Kâtib ve mâ Tebkâ min Resâilihî ve Resâili Sâlim b. el-Alâ* adıyla neşredilmiştir (Amman, 1988).

Abbâsîlerin hilâfete geçmesiyle birlikte, hizmetinde bulunduğu son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed'le beraber h. 132/750 senesinde 13 Zilhicce Pazartesi günü Mısır'ın Feyyûm şehrine bağlı Bûsîr köyünde öldürülmüştür (İbn Hallikân, 1968, 3/23; Ziriklî, ts., 4/61).

Abdülhamîd el-Kâtib, hicrî 2. asrın en meşhur risâle yazarı olup klâsik risâle tarzının esaslarını ve kaidelerini yeniden düzenlemiş ve onu bir sanat haline getirmiştir. Kültür seviyesi ne olursa olsun herkesin zevkle okuyacağı

bir şekilde kaleme aldığı resmî ve husûsî mahiyetteki bu risâlelerinden dolayı o, Arap risâle üslûbunun kurucusu olarak bilinir. Bu konuda yeni bir usul ortaya koymaktan ziyade Câhiliye devrinden beri var olan klâsik risâle tarzını yeni kaidelerle değiştirecek kendine has bir üslûp geliştirmiştir (Ergin, 1988).

O, ilk defa risâleyi uzunca olarak kaleme alıp muhteva ve şeklini genişletmiştir. Ayrıca bölümlere ayırarak her bölüme tahmîdât ile başlamış, bu tahmîdâtı uzun tutmuş ve bu usûl kendinden sonraki İslâm münşîleri tarafından da takip edilmiştir. Her bölümde müstakil bir konuyu anlatmış, konudan konuya geçmemiştir. Belâgat sanatını kolaylaştırarak risâlelerinde kullanmış, böylece resmî yazışmaları bir sanat haline getirmiştir. Bu nedenle şu söz meşhur olmuştur:

بُدِّتِ الْكِتَابَةَ بِعَبْدِ الْحَمِيدِ وَخَتَمَتْ بِأَبْنِ الْعَمِيدِ.

“Kitâbet/resâil, Abdülhamîd’le başladı, İbnü’l-Amîd’le sona erdi”
(Seâlibî, 1403/1983, 3/183).

Abdülhamîd, Arapça’nın yanı sıra İslâmî ilimleri de çok iyi biliyordu. Eski İnan/Sâsânî ve Yunanların kullandığı savaş taktikleriyle ilgili verdiği bilgiler, onun bu kültürlerle de vâkıf olduğunu göstermektedir (Ergin, 1998).

Onun devlet kademelerinde görev yapan kâtiplere yönelik yazdığı *Risâle ile’l-Kuttâb*’ı bu alanının ilk eseri kabul edilmektedir. Daha sonra bu tarz İbn Kuteybe’nin *Edebü’l-Kâtib*’i vb. eserlerle daha da kapsamlı olarak devam ettirilmiştir (Kazan, 2003, 113; Çıkar, 2005, 51).

Abdülhamîd’in risâleleri arasında, Mervân b. Muhammed’in ağzından oğlu veliaht Ubeydullah’a yazdığı risâle en önemlisi olarak kabul edilmektedir (Ergin, 1988)

Birçok inşâ kâtibi yetiştiren Abdülhamîd’in en önemli talebeleri oğlu İsmail, İbnü’l-Mukaffa‘ ve Mehdî’nin veziri Yakup b. Davud’dur (İbn Hallikân, ts., 3/23; İbn Kesîr, ts., 10/55; Zirikli, ts., 4/61; Ergin, 1988). Kendisine belâgatı nereden öğrendiği sorulunca Ali b. Ebî Tâlib’in sözlerini ezberleyerek öğrendiğini söylemiştir (Seâlibî, 1965, 197; Abbâs, 1988, 55).

Şu veciz sözler Abdülhamîd’e aittir (İbn Hallikân, ts., 3/228):

الْقَلَمُ شَجَرَةٌ تَمَرَتْهَا الْأَفَاظُ، وَالْفِكْرُ بَحْرٌ لَوْلَاهُ الْحِكْمَةُ.

Kalem bir ağaçtır, lafızlar da meyvesi, fikir bir denizdir, hikmetler de incisi.

Onun risâlelerinde Kur'an-ı Kerim'in de büyük etkisi olmuştur. Kâtiplere yönelik yazdığı risâlesinde onlara tahsilini tavsiye ettiği ilk ilim Kur'an ilmidir. Yazılarında bütün olarak âyet-i kerîmelere yer verdiği gibi, iktibâs sanatı yoluyla da cümlelerini âyetlerle süslemiştir. Risâlelerini okuyan kimse üslûp olarak Kur'an'ın etkisini açıkça görse de iktibas sanatını kullandığı risâleleri sayılıdır. Bu sanatın en yoğun olarak kullanıldığı risâlesi ise *Tâat Risâlesi*'dir. Bu risâlede yoğun olarak bu sanatın kullanılmasında muhtemelen, konunun ideolojik yönünün olması, yani Emevî idarecilerine itaati içermesi etkili olmuştur.

Genel olarak Abdülhamîd'in risâlelerinde dîni temalar ağırlıktadır. Bir yazı için mümkün olabilecek bütün dîni temaları kullanmıştır. İhsân Abbâs'a göre bu da tamamen siyâsîdir. Çünkü Emevî devletinde idarecilerin bir kısmı birçok haksızlıkla itham edilmektedir. Bu ithamların bertaraf edilmesinin yollarından birisi de risâlelerde dîni temaların kullanılması yoludur (Abbâs, 1988, 161-162).

Şahsî mektuplarıyla, Fırat'ın taşması, av risâlesi gibi mektuplarında ise Kur'ânî tabirler bazılarında hiç yoktur, bazen de çok az yer verilmiştir. Kur'ânî tabirler kullanması Emevîler'de resmî kâtiplik görevi almasından sonra yoğunlaşır. Bu da muhtemelen siyasi sebeplerdendir. Hele de Emevîlerin son döneminde ülkenin birçok yerinde isyanların baş gösterdiği dönemde yazdığı risâlelerinde Kur'an'dan yaptığı alıntılar daha da yoğunlaşır (Keskiner, 1996, 179-180). İhsan Abbas'a göre Abdülhamîd'in risâlelerindeki bu yoğun dîni tema başka hiçbir dönemin risâlelerinde görülmez (Abbâs, 1988, 161).

Risâlelerinden bir örnek:

Burada Abdülhamîd el-Kâtib'in Emevî idarecilerine itaati ele alan *Tâ'at Risâlesi*'nden bir bölüm aktaracağız (Abbâs, 1988, 210-213).

رسالة في الطاعة

أما بعد، فإنَّ الله تبارك وتعالى -تباركتْ أَسْمَاؤُهُ، وَجَلَّ ثَنَاؤُهُ، وَتَعَالَى ذِكْرُهُ- اختار لنفسه من الأديان والديانات كلها الإسلامَ. ثم جعل أهلَه الذين أكرمهم به، واصطفاهم له، خَيْرَتَهُ من عِبَادِهِ وَأَهْلِ صِفْوَتِهِ، وبعث به إليهم نبيَّه صلى الله عليه وسلم وسمَّاهم المسلمين، وهو الذي شرع لساكن سماواته من ملائكته، ولأهل الأرض من أنبيائه، ثم بعثهم به فقال: ﴿شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى﴾

إلى آخر الآية. فبلغ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رسالاتِ رَبِّهِ، وَنَصَحَ
لأُمَّتِهِ، وَمَضَى لأَمْرِهِ، وَجَاهَدَ عَلَى حَقِّهِ مِنْ خَالْفِهِ وَعَادَاهِ وَابْتَغَى سَبِيلًا غَيْرَ
سَبِيلِهِ، ثُمَّ آمَنَ بِهِ وَصَدَّقَهُ وَعَزَّرَهُ وَنَصَرَهُ، وَاتَّبَعَ النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ، وَهُمْ
يَوْمئِذٍ قَلِيلُونَ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ، يَخَافُونَ أَنْ تَتَخَطَّفَهُمُ النَّاسُ.

Tâat Risâlesi:

Emmâ ba'd! Yüce Allah –isimleri yüce, övgüsü yüksek, zikri yüce- bütün dinler içinden kendisi için İslam'ı seçti. Sonra ikramda bulunup kendisi için seçtiği bu din sahiplerini kullarının en hayırlısı ve katında seçkin kimseler yaptı. Onlara peygamberini bu dinle gönderdi ve onları Müslümanlar olarak isimlendirdi. “Sizin için Nûh'a tavsiye ettiğini, ve sana vahyettiğimizi, İbrâhim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi din kıldı...” (Şura 42/13) Resûlullah, Rabbinin risaletini tebliğ etti, ümmetine nasihat etti, Allah'ın emrini yerine getirdi. Allah hakkı için dine muhalefet eden, düşmanlık yapan ve Allah yolundan başka bir yol arayanla mücadele etti. Sonra (müminler), ona (peygambere) inandı, onu tasdik etti, ona saygı gösterdi, ona yardım etti, onunla birlikte indirilen Kur'an'a tabi oldu. Onlar (iman edenler), o gün yeryüzünde az idiler, zayıf kimselerdi, insanların kendilerini yakalamalarından korkuyorlardı. (Risâle ve çevirisinin devamı için bk. Bulut, 2007, 257-259)

2.2. İbnü'l-Mukaffa' (öl. 142/759):

Tam adı Ebû Muhammed (Ebû Amr) Abdullah (Rûzbih / el-Mübârek) b. el-Mukaffa' (Dâdeveyh) şeklindedir. Muhtemelen 106 (724) veya 102 (720) yılında bugünkü İran'ın Cûr/Kûr (Fîrûzâbâd) kasabasında dünyaya geldi. Hayatının sonuna kadar Mecûsî olarak yaşayan babası Dâdeveyh, Haccâc'ın vergi tahsildarı iken görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle gördüğü işkenceden dolayı eli sakat kaldığı için “Mukaffa” (eli büzülmüş, çolak) lakabıyla tanınmıştır (Durmuş, 2000).

İbnü'l-Mukaffa' memuriyet hayatına babası gibi kâtiplikle başlamıştır. Halife Mansur'un isteğiyle bazı Yunan klasiklerini Farsçadan Arapçaya tercüme etti. Kirman Valisi İsâ b. Ali'nin hizmetinde iken (750-752) onun teşvikiyle Mecûsîliği bırakarak Müslüman oldu. Sahâbeden sonra Arap'ın en zekisinin Halil b. Ahmed, Acem'in en zekisinin de İbnü'l-Mukaffa' olduğu kaydedilir (Durmuş, 2000).

Emevîler döneminin en önemli iki büyük kâtibi Abdülhamîd el-Kâtib (öl. 132/750) ve Abdullah b. el-Mukaffa'dır (öl. 139/756). Bu dönemdeki resmî yazılarda üslûp olarak, başta Kur'an-ı Kerim'den, bunun yanında Fars

ve Bizans mektup yazma geleneğinden yararlanılmıştır (Durmuş, 2000). Daha önce de ifade edildiği gibi risâle üslûbunu ilk İslam devrindeki veciz şeklinden hareketle geliştiren zât Abdülhamîd el-Kâtib olmuştur. Onun geliştirdiği bu tür, başta *Kelîle ve Dimne* olmak üzere Pehlevî dilinden yaptığı çevirilerle Arapça nesre derin enginlik kazandıran İbnü'l-Mukaffâ' tarafından daha da ileri götürülmüştür (Gülle, 2000, 185; Ali, 1925, 81).

Risâlelerinden bir örnek:

Burada Abdullah b. el-Mukaffâ'nın *Risâletü's-siyâse*, *Risâletü'l-hâşimiyye* olarak da isimlendirilmiş olan *Risâletü's-şahâbe* adlı eserinden bir parça aktaracağız. Bu risâle, onun Halife Mansûr'a hitaben yazdığı siyasi, idari, askerî, malî, adlî ve içtimaî aksaklıkları ve bunların çözümüne dair tavsiyeleri, sarayın iç sorunlarını, halifenin vezir, vali ve emirlerin seçiminde dikkat etmesi gereken hususları, halkın saraydan beklentilerini açık ve cesur bir dille ifade eden ıslahat programı niteliğinde önemli bir mektuptur. İbnü'l-Mukaffâ'nın öldürülmesinin sebepleri arasında da zikredilen mektupta onun önerdiği konuların birçoğunda Fars tarihinden, Sâsânî yönetim düzeninden esinlendiği zikredilmektedir (Durmuş, 2000).

ومما يذكر به أمير المؤمنين أمر أصحابه، فإن من أولي أمر الوالي منه بالثبوت والتحيز، أمر أصحابه الذين هم بهاء فئائه، وزينة مجلسه، وألسنة رعيته، والأعوان على رأيه، ومواضع كرامته، والخاصة من عاقبته، فإن أمر هذه الصحابة قد عمل فيه من كان وليه من الوزراء والكتّاب قبل خلافة أمير المؤمنين عملاً قبيحاً مُفْرِطُ القبح، مفسداً للحسب والأدب والسياسة، داعياً للأشرار، طارداً للأخيار، فصارت صحبة الخليط أمراً سخيفاً، فطبع فيه الأوغاد، وترهد فيه من كان يرعّب فيما دونه، حتى إذا لقينا أبا العباس -رحمة الله عليه- وكنت في ناس من صلحاء أهل البصرة وجوههم، فكنت في عصابة منهم أبوا أن يأتوه، فمنهم من تغيب فلم يقدم، ومنهم من هرب بعد قدومه، اختياراً للمعصية على سوء الموضوع؛ لا يعتذرون في ذلك إلا بضياع المكتب والدعوة والمدخل، يقولون: هذه منزلة كان من هو أشرف من أبنائنا يرغبون فيما هو دونها عند من هو أصغرُ أمراء ولاتنا اليوم، ولكنها قد كانت مكرمة وحسباً، إذ الناس ينظرون ويسأل عنهم، فأما اليوم ونحن نرى فلانا وفلانا يُنقَرُ بأسمائهم -على غير قديم سلف، ولا بلاء حديث، فمن يرعّب فيما هاهنا يا أمير المؤمنين -أكرمك الله-؟ أما يصير العدل كله إلى تقوى الله عز وجل، وإنزال الأمور منازلها؟ فإن الأول قال:

لَا يَصْلُحُ النَّاسُ فَوْضَى لَا سَرَاةَ لَهُمْ... وَلَا سَرَاةً إِذَا جُهَا لَهُمْ سَادُوا

وقال:

هُمْ سَوَّدُوا نَصْرًا وَكُلَّ قَبِيلَةٍ... يُبَيِّنُ عَنْ أَحْلَامِهَا مَنْ يَسُودُهَا

Emirü'l-Müminin'e hatırlatılması gereken konulardan biri de yakın çevresindeki adamlarının durumudur. Bir yöneticinin yerinde ve doğru karar verebilmesi adamlarının durumuna bağlıdır. Çünkü onlar onun en yakınları, meclislerinin süsü, halkın dili, fikirlerine ve onun şerefine yükselmesine yardımcı ve toplumun en seçkini kimselerdir.

Emirü'l-Müminin'in hilafetinden önce, bu adamların yerinde bulunan vezir ve kâtipler son derece çirkin ve kötü işler yapmışlardır. Bu kimseler, asalet, edep, ahlak ve siyaseti bozan, kötülöklere davetiye çıkaran, iyileri uzaklaştıran bir biçimde hareket ettiler. Bu sebeple bu tür kimselerle dostluk, aşağılık bir işe dönüştü. Sonuçta nerede sefih ve alçak insan varsa onlarla dost oldular, bunların dışındaki onurlu kimseler de onlardan uzak durdular. Nihayet Ebü'l-Abbas (es-Seffâh) ile karşılaşınca -ki o esnada ben Basra'nın seçkin ve sâlih insanlarıyla birlikteydim- benim de aralarında bulunduğum bu insanlar Ebü'l-Abbas'a gitmek istemediler. Onların bazıları ortalıktan kayboldu; bazıları da onun gelişinden sonra kötü bir yerde bulunmayı, ona karşı çıkmaya tercih ederek kaçtılar. Bu konudaki temel bahaneleri, artık kâtipliğin, davetin ve inisiyatif almanın değerinin ayağa düşmesiydi. Onlar şöyle diyorlardı:

Burası öyle bir yer haline geldi ki çocuklarımızdan daha az şerefli olanlar, bugün bizi idare eden emirlerimizin en küçüğünün yanında bile bundan daha aşağı görevlere talip oluyorlar. Hâlbuki bu makamlar, vaktiyle insanların gözünde bir asalet ve şeref yeri idi. Çünkü insanlar onlara bakıyorlar, onları soruyorlardı. Bugün ise hiçbir kökü, asaleti, geçmiş ve kabiliyeti olmayan, falan ve filan kimseleri bu yüksek makamlarda görüyoruz.

Emirü'l-Müminin! Böyle bir durumda bu görevlere kim talip olur ki?! Adalet, bütünüyle Allah'ın takvasına dönmek ve her hakkı layık olduğu yere koymak değil midir? Eskiden birisi şöyle demişti (Safvet, ts. 3/42-43. Risâlenin Türkçe çevirisi için bk. Demirci, 2008, 225-249):

İnsanların başında bir önderleri yoksa karışıklıklar düzelmez

Cahilleri başlarına geçiren kimseler de kurtuluşa eremez.

Yine bir başkası şöyle demişti:

Onlar Nasr'ı başa geçirdiler.

Her kabilenin aklı, başa geçirdiği kimseyle belli olur.

2.3. Câhız (öl. 255/869):

Tam adı Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî'dir. 150-160 (767-777) yılları arasında Basra'da doğduğu tahmin edilmektedir. Patlak gözlü olduğu için "Câhız" denmiştir (Şeşen, 1993).

Devrin en önemli ilim merkezlerinden olan Basra'da Ahfeş el-Avsat (öl. 215/830), Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (öl. 209/824), Ebû Zeyd el-Ensârî (öl. 215/830), Asmaî (öl. 216/831), Nazzâm (öl. 231/845) gibi âlimlerin derslerine devam ederek gramer, şiir, tarih, edebiyat, kelim ilimlerini öğrendi. Hatta ilim ve edebiyat meclislerine katılmak için bazen Kûfe ve Bağdat'a seyahate gitti. Bir yandan da geçimini sağlamak için ticaretle uğraştı (Şeşen, 1993; Karuko, 2013, 42-50).

Halife Me'mûn tarafından 200 yılında Bağdat'a davet edildi. Bundan sonra çeşitli eserler yazıp halife ve devlet büyüklerine takdim ederek oldukça büyük miktarda ödüller aldı (Şeşen, 1993).

Halife Me'mûn devrinde Dîvânü'r-resâil başkanlığına getirildiyse de birkaç gün sonra bu görevden istifa etti. Daha sonra bu makamda İbrâhim b. Abbas es-Sûlî'ye vekâlet ettiği bilinmektedir. Geçimini, eserlerini ithaf ettiği devlet büyüklerinden aldığı câizelerle sağlayan Câhız'ın *Kitâbü'l-Hayevân*, *Kitâbü'l-Beyân*, *Kitâbü'z-Zer' ve'n-nahl* adlı eserlerinin her biri için 5.000 dinar mükâfat aldığı rivayet edilmiştir (Şeşen, 1993).

Câhız'ın dil, edebiyat, kelim, mezhepler tarihi, tarih, siyaset, sanat, ticaret, ahlak, eğitim gibi alanlarda eserlerinin toplam sayısının 360 olduğunu söyleyen Sibt İbnü'l-Cevzî eserlerin çoğunu Bağdat'ta İmam-ı Azam türbesinde gördüğünü söyler (Sibt İbnü'l-Cevzî, 1434/2013, 15/351). Bunlardan 260 kadar eserinin adı tespit edilmiştir (Şeşen, 1993).

Şam, Humus ve Antakya'yı ziyaret etti. Hayatının sonuna doğru felç olan Câhız çok yaşlanmış olarak memleketi Basra'ya çekildi. 255 yılı Muharrem ayında (Ocak 869) doksan beş yaşlarında iken burada vefat etti (Şeşen, 1993).

Câhız, daha hayatta iken şöhretin zirvesine ulaşmış nâdir şahsiyetlerden biridir. Çağdaşı Ebû Hiffân'a, "Câhız seni perişan etti, onu niçin hicvetmiyorsun?" denildiğinde, "Benim aklımdan zorum mu var! Vallahi, sabahleyin aleyhimde bir risâle yazsa akşam olmadan şöhreti Çin'e ulaşır" cevabını vermiştir (Şeşen, 1993).

Câhız bir beytinde, "Benden önce birçok kimse ileri mesafeler katetiyse de önemi yok, ben yavaş yavaş yürüyerek onların hepsini geçtim" der (Şeşen, 1993).

Câhız *el-Hayevân* adlı eserinde üslûbunu şöyle açıklar:

صُرُورَةُ التَّنْوِيعِ فِي التَّالِيفِ
 وَعَلَى أَنِّي قَدْ عَزَمْتُ - وَاللَّهُ الْمُؤَفَّقُ - أَنِّي أُوشِحُ هَذَا الْكِتَابَ وَأُفْصِلُ أَبْوَابَهُ،
 بِنَوَادِرٍ مِنْ صُرُوبِ الشَّعْرِ، وَصُرُوبِ الْأَحَادِيثِ لِيُخْرِجَ قَارِئُ هَذَا الْكِتَابِ مِنْ
 بَابٍ إِلَى بَابٍ، وَمِنْ شَكْلِ إِلَى شَكْلٍ؛ فَإِنِّي رَأَيْتُ الْأَسْمَاعَ تَمَلُّ الْأَصْوَاتَ
 الْمُطْرِبَةَ وَالْأَعْيَانِ الْحَسَنَةَ وَالْأَوْتَارَ الْفَصِيحَةَ إِذَا طَالَ ذَلِكَ عَلَيْهَا. وَمَا ذَلِكَ
 إِلَّا فِي طَرِيقِ الرَّاحَةِ الَّتِي إِذَا طَالَتْ أَوْرَثَتِ الْعُقْلَةَ.
 وَإِذَا كَانَتْ الْأَوَائِلُ قَدْ سَارَتْ فِي صَغَارِ الْكُتُبِ هَذِهِ السَّبِيْرَةَ كَانَ هَذَا التَّدْبِيرُ لِمَا
 طَالَ وَكَثُرَ أَصْلَحَ، وَمَا غَايَتَنَا مِنْ ذَلِكَ كُلِّهِ إِلَّا أَنْ تَسْتَفِيدُوا خَيْرًا.
 وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ:
 إِنِّي لَأَجْمُ نَفْسِي بِنَعْضِ الْبَاطِلِ كَرَاهَةً أَنْ أَحْمِلَ عَلَيْهَا مِنَ الْحَقِّ مَا يُمْلَأُهَا.

Eser yazımında çeşitliliğin zarureti:

Ben –Muvaffakiyet Allah'tandır– bu eseri ilgi çekici şiir ve hikâyelerle süslemeye ve bölümlere ayırmaya karar verdim. Bundaki amacım kitabımızı okuyan kişinin bir konudan diğerine, bir şekilden ötekine geçmesidir. Çünkü ben kulakların uzun olan nağmeli sesler, güzel şarkılar ve telli çalgılardan dahi usandığını gördüm. Bu yola gitmemizin sebebi okuyucuyu dinlendirmektir. Çünkü söz uzadığında gaflete yol açar.

Bizden öncekiler küçük kitaplarda dahi bu üslûbu takip etmişlerken, bizim bu uzun ve hacimli olan eserde onların üslûbunu takip etmemiz daha uygun olur.

Ebü'd-Derdâ (r.a.) şöyle demiştir:

Ben nefsimi haktan usandırmamak için onu bazı mübah işlerle/eglençlerle dinlendiririm (Câhız, 1424, 3/3-4).²

Her ne kadar daha önce Abdülhamid el-Kâtib, İbnü'l-Mukaffa', Sehl b. Hârûn gibi büyük nesir ustaları yetişmişse de Arap nesrine mükemmel şeklini veren Câhız olmuştur. Onun üslûbunda lüzumsuz seciler ve sunilik yoktur. Geniş eserlerinde konu dağınkılığına rastlanmakla beraber risâlelerinde bu durum görülmez. Üslûbundaki âhengi, seci yerine aynı fikri iki değişik şekilde ifade etmek suretiyle sağlamıştır. Böylece kendisinden önceki nesirciler gibi kısa ve özlü ifade yerine konuyu biraz daha uzun bir tarzda ele almayı tercih etmiştir (Şeşen, 1993).

2 Ebü'd-Derdâ'nın bu sözü İhyâ'da şu şekilde gelmiştir:

إِنِّي لَأَسْتَجِمُّ نَفْسِي بِشَيْءٍ مِنَ اللَّهْوِ فَيَكُونُ ذَلِكَ عَوْنًا لِي عَلَى الْحَقِّ.

Ben mübah olan bazı eğlençlerle nefsimi dinlendiririm. Bu da benim için hakka yardımcı olur. Bk. Gazzâlî, İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn, 4/376.

Risâlelerinden bir örnek:

كُتِبَ إِلَى صَدِيقٍ لَهُ يَعْزِيهِ بِمَيِّتٍ مَاتَ لَهُ:
 أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ الْمَاضِيَّ قَبْلَكَ هُوَ الْبَاقِي لَكَ، وَالْبَاقِي بَعْدَكَ هُوَ الْمَاجُورُ فَيْكَ،
 وَفِي اللَّهِ الْعَزَاءُ مِنْ كُلِّ هَالِكٍ، وَفِيهِ الْخَلْفُ مِنْ كُلِّ مُصِيبَةٍ، وَمَنْ لَمْ يَتَعَزَّ بِعِزَاءِ
 اللَّهِ تَقَطَّعَتْ نَفْسُهُ عَلَى الدُّنْيَا حَسْرَاتٍ، وَالصَّبْرُ يَعْقُبُهُ الْأَجْرُ، وَالجَزَعُ يَعْقِبُهُ
 الْهَلْعُ، فَتَمَسَّكَ بِحِظِّكَ مِنَ الصَّبْرِ، تَنَلْ بِهِ عَظِيمَ الْأَجْرِ وَالثَّوَابِ ﴿إِنَّمَا يُؤَفِّى
 الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾

Bir yakınının vefatı sebebiyle arkadaşına şöyle yazmıştır:

Şimdi. Geçmişten sana kalan onlara yaptığın iyiliklerin ecridir. Şimdi kalan ise yakınından dolayı gösterdiğin sabrın ecridir. Her vefat eden kişiden dolayı Allah için taziye yapılır. Kim Allah için taziye bulunmazsa nefsi dünyada pişmanlıklarla dolar. Allah için taziye olursa her musibetten sonra onun karşılığı gelir. Sabrın peşinden ecir, sabırsızlığın peşinden de korku gelir. Sabırdaki nasibine sarıl ki büyük bir ecre ve sevaba nail olasın. “Ancak sabredenler mükâfatlarını tam olarak alırlar” (Zümer 39/10).

2.4. İbnü'l-Amîd (öl. 360/970):

Tam adı Ebü'l-Fazl Muhammed b. el-Huseyn İbnü'l-Amîd'dir. “el-Amîd” babasının lakabı olup Horasanlılar'da bir saygı ifadesi olarak kullanılırdı (İbn Hallikân, ts., 5/103; Corci Zeydan, 1996, 2/297; Safedî, 1962, 2/381). Bazı rivâyetlerde de bu bölgede Dîvânü'r-Resâil kâtiplerine bu lakabın verilmesi âdetti (Şevkî Dayf, ts., 655). Fars topraklarında Kum şehrinde doğdu ve yetişti. Bu şehirde inşâ kâtibi olan babası onu da inşâ sanatında yetiştirdi. Felsefe, mantık, matematik ve mekanik ile uğraşmış, değişik aletlerin tasarım ve icadı ile ilgilenmiştir. Ayrıca tefsir, fıkıh gibi ilimlerle nahiv, lugat, arûz, iştikak, inşâ gibi dil bilimlerine de geniş vukûfiyeti vardı (Fâhûrî, 1986, 643; Güner, 2001, 48).

Edebiyat ve teressül ilmindeki üstünlüğü nedeniyle kendisine 2. Câhız da denirdi (İbn Hallikân, ts., 5/104; Corci Zeydân, 1996, 2/297; Rowson, 1998, 1/310). Felsefe ve nücûm ilimlerindeki geniş bilgisi nedeniyle de “Üstâz” lakabı verilmişti (Safedî, 1962, 2/382; Dâye, 1987, 165).

بُدِّتِ الْكِتَابَةَ بِعَبْدِ الْحَوِيدِ وَخُتِمَتْ بِأَبْنِ الْعَوِيدِ.

“Kitâbet, Abdülhamid’le başlar İbnü'l-Amîd’le sona erer” sözü meşhurdur (Zirikli, ts., 6/328; Cahen, 1971, 8/703). Yine ona “reis” lakabı da verilmiştir (Abbâs, 1996, 664).

İbnü'l-Amîd, h.328'de Büveyhî Devletinde³ Ruknüddevle Hasan b. Büveyh'in veziri olmuştu (İbn Hallikân, ts, 5/103-104). Ölünceye kadar 30 yıl bu görevini başarıyla sürdürdü (*Doğuştan Günümüze*, 1989, 5/544). Saydığımız ilim dallarının yanında askeri, siyasi ve idari konularda da geniş bilgi ve büyük yeteneğe sahipti (*Doğuştan Günümüze*, 1989, 5/489-490, 544). En meşhur talebesi olarak bilinen Sâhib b. Abbâd, Bağdat'tan dönünce İbnü'l-Amîd, ona Bağdat'ı sormuş, o da şu meşhur sözünü söylemişti (Corci Zeydân, 1996, 2/297):

“بغداد في البلاد كالأستاذ في العباد”

“Şehirlerde Bağdad, kullarda Üstad gibidir.”

Bu devirde inşa sanatının en önde gelen ismi olan İbnü'l-Amîd, diğer kâtiplere örnek olmuş, onlar tarafından taklid edilmiştir (Corci Zeydân, 1996, 2/298). Risâle yazımında seci kapısını açarak müseccâ ifadeleri ilk kullanan kâtibin İbnü'l-Amîd olduğu söylenir (Ali, 1925, 84). O, secinin yanında risâlelerinde diğer bedîî sanatlara büyük bir önem vermiştir. Mütenebbî, İbn Nübâte es-Sa'dî, Sâhib b. Abbâd gibi birçok edib ve şair onun meclisinde toplanır, onu metheden şiirler okurlardı (İbn Hallikân, ts., 5/104-108; Safedî, 1962, 2/382).

Kendisini metheden şair Mütenebbî'ye 3.000 dinar verirken (İbn Hallikân, ts., 5/105; Safedî, 1962, 2/382), İbn Nübâte es-Sa'dî'ye bir şey vermemiş, bu nedenle de İbn Nübâte ile İbnü'l-Amîd'in arası açılmıştır (Safedî, 1962, 2/382).

Aynı zamanda bir şair olan İbnü'l-Amîd (İbn Hallikân, ts., 5/109), hayatı boyunca kitaplarla meşgul olmuş, istinsah ve satın alma yoluyla Rey şehrinde zengin bir kütüphane kurmuş, buranın yönetimini de ünlü filozof Miskeveyh'e vermişti (Güner, 2001, 48).

Hicrî 360 yılında Rey şehrinde (veya Bağdat), Safer ya da Muharrem ayında vefât ettiği zikredilir (İbn Hallikân, ts., 5/109; Safedî, 1962, 2/383).

3 Büveyhî Devleti, 932-1062 tarihleri arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem (İran'da bir kabile) asıllı bir hanedanlıktır. Daha fazla bilgi için bak. (Merçil, 1992, 6/496-500).

Risâlelerinden bir örnek:

Büveyhî Devletine İsyân Eden Belkâ b. Vendâd'a Yazdığı Risâlesi (Seâlibî, 1965, 3/192-196; Dâye, 1987, 166-168):

Rivayete göre bu mektubun yazılış nedeni şöyledir: Varlık ve zenginliklerini Büveyhî hükümdarı Müizzüddevl'e borçlu olan üç kardeşten Ruzbihân b. Vendâd Hurşîd ed-Deylemî, Batîha şehrinde; Esfâr b. Vendâd, Ahvâz'da ve Belkâ b. Vendâd'da Şirâz'da devlete isyan ediyorlar. Muhtemelen bu isyan üzerine İbnü'l-Amîd, önce vazgeçmesi için Belkâ'ya bu mektubunu yazıyor, sonra da Belkâ'nın isyanı bırakmaması nedeniyle orduyla üzerine yürüyüp isyanı bastırıyor (İbnü'l-Esir, 1417/1997, 7/214):

کتابی وأنا مُتَرَجِّحُ بَيْنَ طَمَعِ فَيْكِ، وَيَأْسِ مِنْكَ، وَإِقْبَالِ عَلِيكَ، وَإِعْرَاضِ
عَنْكَ. فَإِنَّكَ تُدِلُّ بِسَابِقِ حُرْمَةٍ، وَتَمْتُّ بِسَالِفِ خِدْمَةٍ، أُيَسِّرُهُمَا يُوجِبُ رِعَايَةَ،
وَيَقْتَضِي مَحَافَظَةَ وَعِنَايَةَ، ثُمَّ تَشْفَعُهُمَا بِحَادِثِ غُلُولٍ وَخِيَانَةٍ، وَتَتَّبِعُهُمَا
بِأَنْفِ خِلَافٍ وَمَعْصِيَةٍ. وَأَدْنَى ذَلِكَ يُحِطُّ أَعْمَالِكَ، وَيَمَحَقُّ كُلَّ مَا يَرَعَى
لَكَ، لَا جَرَمَ أَنِّي وَقَفْتُ بَيْنَ مَيْلِ إِلَيْكَ، وَمَيْلِ عَلِيكَ. أَقَدَّمُ رِجَالًا لَصَدْمِكَ
وَأَوْخِرُ أُخْرَى عَنْ قَصْدِكَ، وَأَبْسُطُ يَدًا لِأَصْطِلَامِكَ وَاجْتِيَاكَ، وَأُثْنِي ثَانِيَةً
لِاسْتِيفَائِكَ وَاسْتِصْلَاحِكَ؛ وَأَتَوَقَّفُ عَنْ امْتِثَالِ بَعْضِ الْمَأْمُورِ فَيْكَ، صُنَا
بِالنِّعْمَةِ عِنْدَكَ، وَمِنَافَسَةَ فِي الصَّنِيعَةِ لَدَيْكَ، وَتَأْمِيلًا لِغَيْبَتِكَ وَانْصِرَافِكَ،
وَرِجَاءً لِمَرَاجِعَتِكَ وَانْعِطَافِكَ. فَقَدْ يَغْرِبُ الْعَقْلُ ثُمَّ يَزُوبُ، وَيَعْرُبُ اللَّبُّ ثُمَّ
يَثُوبُ، وَيَذْهَبُ الْحَزْمُ ثُمَّ يَعُودُ، وَيَسُدُّ الْعِزْمُ ثُمَّ يَصْلُحُ، وَيُضَاعُ الرَّأْيُ ثُمَّ
يُسْتَدْرَكُ، وَيَسْكُرُ الْمَرْءُ ثُمَّ يَصْحُو، وَيَكْدُرُ الْمَاءُ ثُمَّ يَصْفُو. وَكُلُّ ضَيْقَةٍ إِلَى
رَخَاءٍ، وَكُلُّ عَمْرَةٍ فِإِلَى انْجِلَاءٍ. وَكَمَا أَنَّكَ أَتَيْتَ مِنْ إِسَائَتِكَ بِمَا لَمْ تَحْتَسِبْهُ
أَوْلِيَاؤُكَ. فَلَا بَدَعَ أَنْ تَأْتِيَ مِنْ إِحْسَانِكَ بِمَا لَا تَرْتَقِبُهُ أَعْدَاؤُكَ، وَكَمَا اسْتَمَرَّتْ
بِكَ الْغَفْلَةُ حَتَّى رَكِبْتَ مَا رَكِبْتَ، وَاخْتَرْتَ مَا اخْتَرْتَ، فَلَا عَجَبَ أَنْ تَنْتَبِهَ
إِنْتِبَاهَةً تُبْصِرُ فِيهَا قُبْحَ مَا صَنَعْتَ، وَسَوْءَ مَا أَثَرْتَ.

Senden hem umutluyum hem de umutsuz, seninle yakınlık da kurabiliriz, sana sırt da çevirebiliriz. Bu duygularımı mektubumu yazıyorum. Sen önceki saygıyı da geçmişteki hizmeti de biliyorsun. Bunların en küçüğünü unutmamak, bunlara dikkat etmek gerekir. Bunun akabinde bizleri aldatıyor ve bize ihanet ediyorsun. Daha sonra bize karşı gelmeye ve başkaldırmaya devam ediyorsun. Bunun en küçüğü amelinin boşa çıkarır, seninle ilgili gözetilen hususları siler götürür. Senin lehine ve aleyhine yönelme konusunda düşündüm: Seninle savaşması için sana bir adam gönderip arkasına başka birisini daha mı göndersem, yoksa senin kökünü kazıma hırsında mı olsam, ya da seni islah etmek için mi uğraşsam, yoksa seninle ilgili bazı emirleri yerine getirmekten geri mi dursam. Senin, yanındaki nimetten mahrum olmadan, imkânların elinden alınmadan vazgeçmeni ümit ediyor, dönmeni ve insafa gelmeni umuyorum. Bazen bir şey gözden kaçıp sonra

fark edilebilir, akıldan silinip sonra dönebilir, basiret gidip geri gelebilir, kesin kararımız yanlış olup sonra düzelebilir, fikir önce anlaşılmayıp sonra anlaşılabilir, insan sarhoş olup sonra ayılabilir, su kirliyken sonra temiz olabilir. Her darlık bir genişliğe dönüşebilir. Her sıkıntı da bir ferahlığa dönüşebilir. Dostlarının ummadığı bir kötülük yaptığın gibi, iyilik yapman da şaşılacak bir şey olmaz. Düşmanların gözlemediği bir şekilde, gaflete devam ettiğin için yapacağını yaptın, seçeceğini seçtin. Yaptığın işin çirkinliğini, yaptığın seçimin kötülüğünü göreceksin kadar basiretli olman gerekir (Risâlenin devamı için bk. Bulut - Keskiner, 2008, 85-86).

2.5. Ebû Bekr el-Hârizmî (öl. 383/993):

Tam adı Ebû Bekr Cemâlüddîn Muhammed b. Abbâs et-Taberî el-Hârizmî olup 323 (935) yılında Hârizm'de doğdu. Babası Hârizmli, annesi Taberistanlı olup meşhur tarihçi İbn Cerîr et-Taberî, Hârizmî'nin dayısıdır (Demirayak, 1997, 6/220).

Hârizmî Divân sahibi bir şair olmasına rağmen onun şöhreti şiirle değil nesirle yazılmış risâlelerine dayanır. O, 4./10. yüzyılda Büveyhî veziri İbnü'l-Amîd tarafından başlatılıp Sâhib b. Abbâd, Ebû İshak es-Sâbî ve Bedüzzaman el-Hemedânî gibi ediplerle zirveye ulaşan inşa sanatının en büyük temsilcilerinden biridir. Onun akıcı ve zarif bir üslûpla yazdığı risâleleri daha kendisi hayatta iken rağbet görmüştür. Sayıları 150'yi geçen, hemen hepsini dost ve arkadaşlarına, devlet adamlarına yazdığı bu mektuplar Hârizmî'nin çeşitli konulardaki düşüncelerini, şahsî ilişkilerini, akîde ve üslûbunu yansıtan çok önemli malzemelerdir. Bunlarda ayrıca dönemin tarihi ve içtimâî hadiselerine dair bilgiler yer almaktadır (Demirayak, 1997, 16/221).

“er-Resâil” adıyla Nesîb Vehîbe el-Hâzin tarafından yayımlanmış (Beirut 1970) risâlelerinin tamamı ihvâniyye türü olup bir kısmı devlet yönetiminde olan arkadaş ve dostlarına hitaben yazdığı yazılardan oluşur (Çinkılıncı, 2001, 46, 78).

Risâlelerinden bir örnek:

Burada Seâlibî (öl. 429/1038)'nin *Yetimetü'd-Dehr* adlı eserinde onun risâlelerinden seçtiği kitapla ilgili bir pasajı örnek olarak aktaracağız.

فصل في ذكر آفات الكتب
هَذَا وَالْكِتَابُ مَلْقَى لَا مَوْقِي، تُسْرِعُ إِلَيْهِ الْيَدُ الْخَاطِئَةَ وَتَعْرُضُ لَهُ الْأَفَاتُ
السَّانِحَةَ فَالْمَاءُ يُغْرِقُهُ كَمَا أَنَّ النَّارَ تُحْرِقُهُ وَالرِّيحُ تُطَيِّرُهُ كَمَا أَنَّ الْأَيَّامَ تَغَيِّرُهُ

وَالدُّخَانُ يَسْوَدُ بِيَاضِهِ كَمَا أَنَّ الخَلَّ يَبْيَضُ سَوَادَهُ وَالرُّطُوبَةُ تَضْرِبُهُ كَمَا أَنَّ
 اليبوسة لَا تَنْفَعُهُ.
 فَأَفَاتُهُ أَسْرَعُ مِنْ أَفَاتِ الزَّجَاجِ الَّذِي يَسْرَعُ إِلَيْهِ الكَسْرُ وَيُطِئُ عَلَيْهِ الجَبْرُ
 وَحَوَادِثُهُ أَكْثَرُ مِنْ حَوَادِثِ العَنَمِ الَّتِي هِيَ لِكُلِّ يَدٍ غَنِيمَةٌ وَلِكُلِّ سَبْعِ فَرِيَسَةٍ،
 فَأَقْلُ أَفَاتِهِ خِيَانَةُ الحَامِلِ وَوُقُوعُ الشَّاعِلِ وَعَوَاتِقُ الفُتُوحِ والقَوَافِلِ.

Kitaplara gelen afetlerin ele alındığı bölüm:

İşte kitap bir kenara atılır, korunmaz. Yanlış eller ona çabuk uzanır, umulmadık âfetler ona varır. Su onu batırır, ateş onu yakar, rüzgâr uçu-
 rur. Geçen günler onu değiştirir, duman beyazını karartır, sirke siyahı-
 nı beyaz yapar. Rutubet ona zarar verir, kuruluk da ona fayda vermez.

Kitaba gelen afetler çabucak kırılan, sargı tutmayan camın afetlerinden
 daha hızlıdır. Başına gelen hadiseler herkes için bir ganimet, her yırtı-
 cı için bir av olan koyunun başına gelenlerden daha çoktur. Kitabın baş-
 ına gelen en küçük afet, taşıyanın hainliği, meşgul edici bir durum, il-
 ham ve kabilelerin gelmemesidir (Seâlibi, 1983, 4/230).

Bu risâlede seci, mukâbele ve muvâzene sanatları bulunmaktadır.

Muhammed Kürd Ali'nin de ifade ettiği gibi Ebû Bekir el-Hârizmî,
 risâlelerinde ve diğer yazılarında secisiz bir yazısı hemen hemen bulunma-
 yan İbnü'l-Amîd'in yolundan gitmiştir (Ali, 1925, 84).

2.6. Ebû İshâk es-Sâbî (öl. 384/994):

Tam adı Ebû İshâk İbrahim b. Hilâl b. İbrâhim b. Zehrûn es-Sâbî el-
 Harrânî'dir. Harrân'da veya Bağdat'ta 313/925'te doğduğu rivayet edilir
 (Kehhâle, ts., 1/124; İbn Tağriberdi, 1963, 4/167; Azâvî, 1984, 24/180).
 Risale, inşâ, belâğat, şiir, geometri, tarih, heyet (astronomi) ve matematik
 ilimlerine vakıf bir edipti. Ancak, belâğat, kitabet ve şiir yönü daha baskındı
 (İbnü'n-Nedim, 1417/1997, 167; Kehhâle, ts., 1/124).

Risaleleri, asrının en beliğ metinleridir. Günümüze ulaşmış bazı risale-
 leri edebiyatçılar kadar, tarih ve siyaset ilimleriyle uğraşanlar için de önem-
 li bir kaynaktır (Corci Zeydân, 1996, 2/301).

Sâbî, nisbetinden de anlaşılacağı gibi Sâbiilik dinine mensuptu. Fakat
 müslümanlarla arası iyiydi. Ramazanlarda oruç tutar, Kur'ân-ı Kerîm'den
 ezberler yapardı. Büveyhî hükümdarlarından İzzuddevle Bahtiyar, Sâbî'ye
 müslüman olursa onu vezir yapacağını söylemiş, ama Sâbî bunu kabul et-
 memiştii (Yâkût el-Hamevî, 1414/1993, 1/131; İbnü'l-Îmâd, ts., 1/106).

Rivayete göre Sâbî'ye, Büveyhî hükümdarlarından Muizzuddevle, Resâil Dîvânı'nda görev verir (h. 349). O ölünce oğlu İzzüddeve zamanında da bu görevine devam eder. İzzüddeve öldürülüp Azududdevle ülkenin başına geçince kendisine yazdığı yazılardan dolayı Sâbî'yi hapse atar (h. 367). Daha sonra Azududdevle'nin oğlu Samsâmu'ddevle hükümdar olunca onu hapisten çıkarır (h. 371) (Zirikli, ts., 1/73). Sâbî, Deylemler'in tarihi ile ilgili eseri *Kitābu't-Tācī*'yi hapisnede Azududdevle'nin emriyle yazar (İbnü'l-İmad, ts., 1/106; Rowson, 1998, 2/671-672). Fakat rivayete göre bizzat kendisi, yazdığı bilgilerin uydurma olduğunu söyler (Seâlibi, 1983, 2/291). Bazı kaynaklarda da zorla kaleme alınmış bu eserdeki Deylemi şeceresinin hayal mahsulü olduğu zikredilir (*Doğuştan Günümüze*, 1989, 5/534).

Sâbî'nin Sâhib b. Abbâd'la arasında devamlı mektuplaşmalar ve hediyeleşmeler olurdu. Sâhib onu çok severdi (Yâkût el-Hamevî, 1414/1993, 1/131; Azâvî, 1984, 24/ 183).

Sâbî, h. 384 yılında vefat etmiş, kendisine mersiye yazan eş-Şerif er-Razî (öl. 406/1015) Müslüman olmayan birisine mersiye yazdığından dolayı kınanmıştı (İbnü'l-İmad, ts., 1/106-107; İbn Tağrıberdi, 1963, 4/167).

Bazı risâleleri Şekib Arslan tarafından *el-Muhtâr min Resâilî's-Sâbî* adıyla (Baadbâ 1898; Beyrut, ts.) neşredilmiştir. Yine Şerif er-Razi ile olan mektuplaşmaları Muhammed Yûsuf Necm tarafından *Resâilü's-Şâbî ve's-Şerîf er-Rađî* adıyla neşredilmiştir (Kuveyt 1961) (Rowson, 1998, 2/672; Emîn, 1974, 16). *Munşeâtü's-Şâbî* adlı eserinin de el yazma nüshası Mısır'da mevcuttur (Azâvî, 1984, 24/187).

Risâlelerinden bir örnek:

Şükür ve Nankörlük Risâlesi (Seâlibî, 1965, 2/298):

للنعم شروط من الشكر لا تريم ما وجد، ولا تقيم ما قعد. وكثيرا ما تُسكِر الواردين
حياصها، ويُغشي عيونَ المقتسين إيماصها، فيذهلون عن الامتراء لِدِرَّتِها، ويعمّهون عن
الاستمتاع بِنُصْرَتِها. ويكونون كمن أطار طائرها لَمَّا وَقَعَ، ونَفَّرَ وَحْشِيَّها لَمَّا أَنَسَ، فلا يلبثون أن
يَعْرَوْا من جلبابها، وينسلخوا من إهابها، ويتعوضوا منها الحسرة والغليل، والأسفَ الطويلَ.

Şükür ve nankörlük hakkındaki bölüm:

“Nimetin şükürünün bazı şartları vardır. Bu şartlar bulunduğu müddetçe nimetler devam eder, bu şartlar bulunmadığında ise nimetler gider.

Bu nimetler, (nimet) havuzlarına gelenleri sarhoş eder, nurundan alanların gözlerini örter. Bol bol aktığı için onun devamından şüphe etmezler. Onun güzelliğinden istifade etmezler. Bu kimseler yere konan kuşu tam yakalayacakken uçuran, insana alışmış olan yabani hayvanı ürküten avcı gibi olurlar. Çok geçmeden de nimetler elbiselerini çıkarırlar (nimetler onlardan uzaklaşır), derilerinden sıyrılırlar (onlarda nimetlerden bir şey kalmaz). Neticede bu kimselere sadece pişmanlık, aldanış ve uzun bir üzüntü kalır.”

2.7. Sâhib b. Abbâd (öl. 385/995):

Tam adı İsmâil b. Abbâd b. el-Abbâs b. Abbâd b. Ahmed b. İdris et-Tâlekânî'dir. Rivayete göre h. 326 (938) yılı Zilkâde ayında doğmuştur (Yâkût el-Hamevî, ts., 2/663; Bagdâdî, ts., 196). Doğum yeri olarak bazı rivayetlerde Talekân/Tâlkân (İbn Hallikân, ts., 1/231), bazı rivayetlerde de Istahar ismi geçer (İbn Hallikân, ts., 1/231). Kâfi'l-Küfât, es-Sâhib ve el-Emin onun lakablarıdır (Yâkût el-Hamevî, 1414/1993, 2/662; Suyûtî, ts., 1/449). Dindar ve iyi bir kimse olduğu için el-Emin (Yâkût el-Hamevî, 1414/1993, 2/663), hocası İbnü'l-Amîd'den ayrılmadığı için de es-Sâhib lakabını aldığı söylenir (Corci Zeydân, 1996, 2/302; Cahen-Pellat, 1971, 3/671). Bazı rivayetlere göre de çocukluğundan itibaren Müeyyidüddeve'yle beraber olduğundan dolayı bu lakabı ona bizzat kendisi vermiştir (Yâkût el-Hamevî, 1414/1993, 2/663). Vezir olunca da es-Sâhib lakabı devam eder. Daha sonra Büveyhî Hükümdarlığı'nda bütün vezirlere es-Sâhib denildiği rivayet edilir (Corci Zeydân, 1996, 2/302).

Sâhib, ilk önceleri vezir İbnü'l-Amîd'e hizmet eden sıradan bir kaptı. Büveyhî hükümdarı Müeyyidüddeve'ye yazdığı mektuplarla talihi döndü, Müeyyidüddeve, babası Ruknüddeve ölünce Rey ve Isfehan'a hükümdar oldu ve İbn Abbâd'ı da kendisine vezir tayin etti. İbn Abbâd, Müeyyidüddeve'ye o ölünceye kadar hizmet etti. Müeyyidüddeve yeri kimseyi bırakmadan ölmüştü. Sâhib, bu noktada siyasi otoritesini kullanarak hemen orduyu topladı. Komutanlara, Müeyyidüddeve'nin kardeşi Fahruddeve'nin, sürgünde olduğu Nişabur'dan getirilerek hükümdar tayin edilmesini teklif etti. Komutanlar, İbn Abbâd'ın bu teklifini kabul etti ve Fahruddeve başa geçti. İbn Abbâd, ölünceye kadar Fahruddeve'ye de hizmet etti. Fahruddeve'yle İbn Abbâd bir konuda ortak karar veremediklerinde İbn Abbâd'ın görüşü kabul edilirdi (Yâkût el-Hamevî, 1414/1993, 2/664).

İbn Abbâd, matematik, tıp, nücûm, mûsikî, mantık, kelam, luğat, kitabet ve inşâ ilimlerine vakıftı (Yâkût el-Hamevî, 1414/1993, 2/664). Aynı zamanda şairdi. Arûz ve kâfiye de bilirdi (Yâkût el-Hamevî, 1414/1993, 2/664; Rowson, 1998: 2/675). Fakat bütün bunların ötesinde seci ve cinas sanatına çok düşküdü. Onun şu sözü seci sanatına olan düşkünlüğünün en büyük kanıtı olarak gösterilir (Yâkût el-Hamevî, 1414/1993):

“حَدَّثَنِي ابْنُ بَاشٍ وَكَانَ مِنْ سَادَةِ النَّاسِ” Burada seciye düşkünlüğünden dolayı “الناس” daki sin’i şın yapmıştır.

Bir olay akabinde Horasanlı bir kişiye bütün fiilleri parçalamak anlamında olan şu secili sözleri söyler (Yâkût el-Hamevî, 1414/1993, 2/680):

“وَاللَّهِ لَوْ لَا شَيْءٌ لَقَطَعْتُكَ تَقْطِيعًا وَبَضَعْتُكَ تَبْضِيعًا وَوَزَعْتُكَ تَوْزِيعًا وَمَزَعْتُكَ تَمْزِيعًا وَجَزَعْتُكَ تَجْزِيعًا.”

Rivayetlerden, İbn Abbâd’ın kitap meraklısı bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Horasan hükümdarı Nûh b. Mansûr es-Sam’ânî, İbn Abbâd’ı, ülkesine davet edince sadece kitaplarının taşınması için dört yüz deve gerektiğini de mazeret beyan ederek bu teklifi kabul etmemiştir (Yâkût el-Hamevî, 1414/1993, 2/697; Kıftî, 1986, 1/ 327).

Birçok hocası olmakla birlikte başlıcaları şunlardır: Babası Abbâd et-Tâlekânî, İbnü’l-Amîd, *el-Mücmel fi’l-Lugât* sahibi Ebü’l-Hasen Ahmed b. Fâris, Ebû Saîd es-Sîrâfî (Suyûtî, ts., 1/449). Mektuplarında hocası İbnü’l-Amîd’in üslûbunu takip etmiş ve bunda da başarılı olmuştu. Kâtipler arasında İkinci İbnü’l-Amîd olarak kabul edilirdi (Abbûd, 1960, 304).

Hicrî 385 yılı Safer ayında Rey şehrinde ölen (Yâkût el-Hamevî, 1414/1993, 2/663) İbn Abbâd’ın naşı Isfehan’a getirilerek Babu Dureyh denilen mahallede bir türbeye defnedilmiştir (Kıftî, 1986, 1/238).

el-Muḥīṭ fi’l-Luḡa (nşr. M. Hasen Âlî Yâsîn, 1-2, Bağdat 1975-78, 1-11, Beyrut, 1994), *Resâilü’s-Şâhib b. ‘Abbâd* (nşr. Abdülvehhab Azam - Şevkî Dayf, Kahire 1947), *Dīvānu’s-Şâhib b. ‘Abbâd* (nşr. M. Hasen Âlî Yâsîn, Bağdat, 1965) İbn Abbâd’ın eserlerindendir (Kıftî, 1986, 1/239; Abdurrahman, 1403/1983).

Risâlelerinden bir örnek:Tıp Risâlesi'nden bir bölüm:⁴

أَلَا يَرَى مَوْلَايَ أَنَّ الْأَشْيَاءَ الْحَلْوَةَ تُوجَدُ فِي فَمِ ذِي الصَّفْرَاءِ بِطَعْمِ الْأَشْيَاءِ
الْمَرَّةَ لِإِمْتِلَاءِ الْمَرَارَةِ الْمَضَادَّةَ لِلْحَلَاوَةِ عَلَى آلَاتِ الدَّوْقِ وَالْمَضْغِ وَالْإِدَارَةِ
وَهَذَا رَاجِعٌ إِلَى مِثْلِ مَا حَكَمْنَا بِهِ أَوَّلًا مِنْ أَنَّ هُنَاكَ فَضْلًا لَا يُمَكِّنُ الْهَجُومَ
عَلَى تَحْلِيلِهِ لَمَّا يَخْشَى مِنْ سُقُوطِ الْقُوَّةِ وَإِنْ كَانَ مِمَّا لَمْ يَخْرُجْ لَمْ يُوَثِّقْ
بِوَفُورِ الصِّحَّةِ وَأَنَا أَحْمَدُ اللَّهُ إِذْ لَيْسَتْ شَهْوَةٌ سَيِّدِي مَتْرَابِدَةً فَالشَّهْوَةُ الْعَالِيَّةُ
مَعَ الْأَخْلَاطِ الْفَاسِدَةِ تَغْرِي صَاحِبَهَا الْأَكْلَ الزَّائِدَ وَتَعْرِضُ لِلْمَزَاجِ الْفَاسِدِ إِلَّا
أَنَّ التَّغْذِيَّ لَا يَجُوزُ إِهْمَالَهُ دَفْعَةً وَالتَّبَرُّمُ بِهِ صَرْبَةٌ

فَإِنَّ الْبَدْنَ إِذَا احْتَأَجَّ إِلَيْهِ وَجِبَ لِلْعَلِيلِ أَنْ يَتَنَاوَلَهُ تَنَاوُلَ الدَّوَاءِ الَّذِي يَصْبِرُ
عَلَيْهِ وَذَلِكَ أَنَّ فِي دَقَّةِ الْحَمِيَّةِ وَتَرْكِ الرُّجُوعِ أَوَّلَ قَاوِلٍ إِلَى عَادَةِ الصِّحَّةِ إِمَاتَةً
لِلشَّهْوَةِ وَخِيَانَةً لِلْقُوَّةِ

وجالينوس يشرط في العلاجات أجمع استحفاظ القوى لأن الذي يفعلها
الضعف لا يتداركه أمر إلا أن ذلك بإزاء ما قال الحكيم الأول بقراط في البدن
السقيم إنكم متى ما زدته غذاء زدته شرا وهو في نفسه يقول إن الحمية التي
في غاية الدقة ليست بمحمودة فالطرفان من الإسراف والإجحاف مذمومان
والواسطة أسلم أغنى الله مولاي عن الطب والأطباء بالسلامة والشفاء.

Efendimiz bilmiyor mu ki tatlı şeyler, acı şeyleri tatmaya alışık ağızda bulunur. Çünkü bu sayede tatlının zıddı olan acılık tatma, çiğneme ve sindirim organlarını kaplar. Bu, daha önce anlattığımız gibi sindirimi mümkün olmayan fazlalıktan dolaydır. Bunun sonucunda vücut kuvvetten düşer. Bunlar, vücuttan atılmadığı takdirde tam sağlığa kavuşulmaz. Allah'a şükür efendimin iştahı çok kabarık değil. Bozuk karışımlarla beraber aşırı iştah kişiyi aşırı yemeye sevkeder, bozuk karışıma sebep olur. Fakat şu da var ki beslenmeyi bir defa olsun ihmal etmek, bir kere olsun ondan usanmak doğru değildir. Çünkü bedeni ihtiyaç duyduğu anda hastanın sabır isteyen bir ilaç gibi onu alması gerekir. Çünkü aşırı perhiz iştahı öldürür, kuvveti giderir.

Câlinûs, tedavilerde kuvvetin korunmasını şart koşar. Çünkü zayıflık bazen anlaşılmaz. Bu, ilk hekimin dediği gibi hasta bedendeki ateş sebebiyledir: "Ne kadar çok yersen o kadar çok zararı olur." Kendisi şöyle der: "Aşırı perhiz de doğru değildir. Aşırı israf da aşırı cimrilik de kötüdür. En iyisi ortayı bulmaktır. Allah, efendimizi sağlık ve şifayla yaşatsın, tıbbı ve tabiplere muhtaç etmesin.

4 Tıp risalesi, Belâzürî Ebû Cafer et-Taberî et-Tabîb'in methettiği ve Seâlibî'nin de hem belağat hem de tıp harikası olarak değerlendirdiği bir risâledir. Seâlibî, İbn Abbâd'ın bu risaleyi Ebû'l-Abbâs ed-Dabbî'ye yazmış olabileceğini söyler (Seâlibî, 1965, 3/238-239).

2.8. Bedüzzemân el-Hemedânî (öl. 398/1008):

Tam adı Ebü'l-Fazl Bedüzzamân Ahmed b. el-Hüseyn b. Yahyâ el-Hemedânî (öl. 398/1008)'dir. 358'de (968-69) Hemedan'da doğdu. Birçok hocadan ders aldı. Ancak hocaları arasında ona en çok emeği geçen ve *Maķāmât*'ındaki orijinal üslûbu yakalamasında payı olan *el-Mücmel* isimli lügatin müellifi İbn Fâris'tir (öl. 395/1004) (Aşık, 1992, 5/328).

382'de (992)'de büyük edip Ebû Bekir el-Hârizmî ile tanışmak için Nişâbur'a gitti; ancak ondan beklediği ilgiyi göremediğinden hayal kırıklığına uğradı. Bu sebeple onunla münazaraya tutuştu ve hakemlerce galip ilân edildi. Bunun üzerine büyük bir şöhret kazandı; aynı yıl Hârizmî ölünce de âdeta rakipsiz kaldı (Aşık, 1992, 5/329).⁵

Hemedânî doğduğu ve ilim tahsilini aldığı Hemedan'dan Rey, Cürcân, Nişâbur, Sicistan, Gazne, gibi devrin ilim ve kültür merkezi olan şehirlerine seyahat etti. Bütün bu seyahatleri sırasında ilim ve devlet adamlarıyla görüşüp kütüphanelerinden faydalandı. Mesela ilk seyahat yeri olan Rey'de Büveyhî veziri ve ünlü inşâ kâtibi Sâhib b. Abbâd'la görüştü. Onunla yakın dostluğu oldu. Onun hem ilminden hem de kütüphanesinden istifade etti. Onun talebiyle bazı Farsça şiirleri manzum olarak Arapçaya çevirdi. Yine Gazne'de Sultan Mahmut'la görüştü ve onu Hindistan fethinden dolayı yazdığı kasideyle methetti. En son Herat'a yerleşen Hemedânî 11 Cemâziyelâhir 398 (22 Şubat 1008) tarihinde henüz kırk yaşında iken vefat etti (Seâlibî, 1403/1983, 4/293-296; Yâkût el-Hamevî, 1414/1993, 1/235-236; Aşık, 1992, 5/329).

Nazım ve nesirdeki üstün yeteneğinden dolayı daha hayattayken kendisine “zamanın hârikası, eşsiz edibi” anlamında “Bedüzzaman” lakabı verilmiştir. Hemedânî şiirlerinden çok *Maķāmât* ve *Resâil*'indeki nesriyle şöhret yapmıştır. O, Arap edebiyatında makâme türünde ilk eser veren edip olarak kabul edilir (Aşık, 1992, 5/329).

el-Hâkim Ebû Saïd Abdurrahman b. Muhammed b. Dost tarafından derlenen risâleleri dostlarına yazdığı mektuplardan oluşmaktadır (İbn Hallikân, ts. I, 129; Aşık, 1992, 5/329).

5 Bu münazara ile ilgili yazma bir nüsha için bk. Âtîf Efendi Ktp., 2272.

Risâlelerinden bir örnek:

رَفَعَةَ لَهُ إِلَى مُسْتَوِيحٍ عَاوَدَهُ مَرَارًا:

وَقَالَ لَهُ لَمْ لَا تُدِيمُ الْجُودَ بِالذَّهَبِ كَمَا تُدِيمُهُ بِالْأَدَبِ.

عافاك الله مثل الإنسان في الإحسان كمثل الأشجار في الثمار، سبيله إذا أتى بالحسنة أن يرفه إلى السنة، وأنا كما ذكرت لا أملك عضوين من جسدي: وهما فؤادي ويدي. أما الفؤاد فيعلق بالوفود وأما اليد فتولع بالجود، لكن هذا الخلق النفيس ليس يساعده الكيس، وهذا الطبع الكريم ليس يحتمله الغريم ولا قرابة بين الذهب والأدب، فلم جمعت بينهما؟ والأدب لا يمكن ثرده في فصعة ولا صرفه في ثمن سلعة.

ولي من الأدب نادرة، جهدت في هذه الأيام بالطبّاخ أن يطبخ لي من جيمية السمّاخ لوّنًا فلم يفعل، وبالقصّاب أن يسمع أدب الكتاب فلم يقبل، وأنشدت في الحمّام ديوان أبي تمام فلم ينفذ ودفعت إلى الحجام مقطّعات اللجام فلم يأخذ، واحتيج في البيت إلى شيء من الزيت فأنشدت من شعر الكميّمت ألفًا ومائتي بيت فلم تغن، ولو وقعت أرجوزة العجاج في توابل السكّجاج ما عدمتها عندي ولكن ليست تقنع، فما أصنع فإن كنت تحسب اختلافك إليّ إفضالا عليّ، فراحتي في أن لا تطرق ساحتي، وفرّجني في أن لا تجيء، والسلام.

Kendisine sık sık gelip bir şey isteyen kişiye yazdığı mektup şöyledir:

Adam ona şöyle demişti:

“Niçin edebiyatla cömertlik yaptığın gibi altınla da cömertlik yapıyorsun?”

O da şöyle cevap yazmıştır:

“Allah seni affetsin. İnsanın iyilikteki durumu ağaçların meyve vermesine benzer. Bunun yolu da bir iyilik yaptığında öbür seneye kadar onun rahatlatılmasıdır. Ben daha önce de söylediğim gibi vücudumda iki organa sahip değilim: Gönlüm ve elim.

Gönlüme gelince o misafire bağlıdır, elim ise cömertliğe meraklıdır. Fakat bu güzel huya kesem yardımcı olmuyor. Bu güzel huya alacaklı tahammül etmiyor. Altınla edebiyat arasında bir alaka yoktur. Niçin ikisini bir arada söyledin ki? Çünkü edebiyatın bir kapta sunulması veya bir malın fiyatı olarak ödenmesi mümkün değildir.

Bende edebiyattan nadir olan bilgiler vardır. Bugünlerde aşçıdan bana Şemmâh'ın Cîmiyye Kasidesinden bir renk pişirmesini ısrarla istedim yapamadı. Kasaptan *Edebü'l-Küttâb* adlı eseri dinlemesini istedim kabul etmedi. Hamamda Ebû Temmâm'ın divanını okudum akçe etmedi. Hacamatçıya ücret olarak Leccâm'dan bazı parçalar verdim almadı. Evde zeytinyağına ihtiyaç oldu ben de bu Kümeyt'in şiiirinden 1.200 beyit okudum fakat fayda etmedi. Sıkbâc'a (baharatlı et yemeği) bende bol olan Accâc'ın recezlerinden koymak istedim olmadı. Sen bana sık sık gelmeni benim için bir lütuf sanıyorsan ben ne yapayım? Benim için rahatlık bulunduğum yerin kapısını çalmamandır. Benim için rahatlık bir daha bana gelmemendir. Vesselâm. (Seâlibî, 1403/1983, 4/300).

Sonuç

Câhiliye döneminde şifahi olan risâleler İslam'la birlikte yazılı hâle gelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) komşu devletlerin idarecilerine İslam'a davet risâleleri göndermiştir. Bu risâlelerin genelde kısa olduğu görülür.

Risâle yazma üslûbu ve sanatı ise inşâ terimiyle ifâde edilmektedir. Devletin resmî yazışmalarının icrâ edildiği aynı müessese için önce *Dîvânu'r-Resâil*, daha sonra da *Dîvânu'l-İnşâ* ismi kullanıldığı göz önüne alındığında risâle yerine inşânın da kullanıldığı söylenebilir.

İslam'ın ilk yıllarında bu sanatı icrâ edenlere önce kâtip, daha sonra ise münşî ismi verilmişti. Kâtip ve münşîler tarafından ortaya konan bu sanatkârâne yazıların önemli bir kısmı, üstün edebî güzelliklerinden dolayı günümüze kadar edebiyat kaynakları vasıtasıyla nakledilmiştir.

Edebiyatın önemli bir dalı sayılan inşâ sanatı, ilk nümûnelerini, halifelerin, emirlerin ve diğer devlet ricâlinin yazışmalarında vermişti. Bu yazışmaların, inşâ ve belağat bakımından en mühimmi risâle diye adlandırılmış olan mektuplardı.

Resmî yazışmalarla ilgili divan kâtipliği şeklinde ilk kurum, Emevî halifesi Hz. Muâviye (r.a.) tarafından kurulan Dîvânu'r-Resâil'dir.

Yine bu risâleleri iki kategoride incelemek gerekir:

Birincisi inşâ kâtiplerinin Dîvânu'r-Resâil'deki resmî görevleri icabı yazmış oldukları mektuplardır. Bunlar devlet işleriyle ilgili resmî

mektuplardır. Muhtevaları da daha çok devlet meseleleridir. Ama bu resmî mektuplarda da yine edebî ve süslü bir üslûp kullanılmıştır.

İkincisi ise inşâ kâtiplerinin devlet işleri dışında akraba ve dostlarına yazmış oldukları özel mektuplardır. Meselâ Sâbî'nin Şerif er-Radi ile karşılıklı yazışmaları bu türden olup meşhurdur. Bu mektupların belirli bir konusu bulunmamakla beraber, bu mektuplar da yine resmî mektuplardaki edebî sanatlarla süslenmiştir.

Bu mektuplar nesir yazıya nazım havası katmaktadırlar. Bunu da mektuplarda kullanılan bedîî sanatlar sağlamaktadır. İnşâ kâtipleri başta seci olmak üzere cinas, tıbak, tasvir vb. sanatları ustalıklı kullanılmışlar, yazıyı âdeta bir kilim deseni gibi nakış ve desenle süslemişlerdir. Kâtiplerin, gereksiz kelime tekrarına girmedikleri, secilerde de genelde zorlamaya kaçmadıkları, kolay ve makbul seci tarzını kullandıkları görülür.

Özellikle de İbnü'l-Amîd, Ebû İshak es-Sâbî, Sâhib b. Abbâd, Ebû Bekir el-Hârizmî ve Bedüzzaman el-Hemedânî'nin risâlelerinde seci sanatının ağırlıklı olarak yer aldığı görülür. İlk başta Câhız ve Abdülhamîd el-Kâtib gibi kâtipler eliyle parlayan inşâ sanatının, Arap olmayan özellikle de Fars asıllı bu şahısların eliyle seci başta olmak üzere bedîî sanatlar açısından zirveye ulaştığı görülür.

Bu risâleler, edebî güzelliğinin yanında dönemin askeri, siyâsî, coğrafi, sosyal ve ekonomik birçok olaylarına işaret etmesi sebebiyle bir edebiyat eseri olmalarının yanında aynı zamanda önemli birer tarihî vesikadır da. Bu nedenle bu tür çalışmaların dil ve edebiyat araştırmacıları kadar tarih vb. sosyal alanlarda çalışan araştırmacılara da faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

- Abbâs, İhsan. *Abdülhamîd b. Yahyâ el-Kâtib ve mâ Tebkâ min Resâilihî ve Resâili Sâlim b. el-'Alâ*. Amman: 1988.
- Abbâs, İhsan. "Ebn al-Amîd". *Encyclopaedia Iranica*. 7/664. California: Costa Mesa, 1996.
- Abbûd, Mârûn. *Edebü'l-'Arab*. Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1960.
- Abdurrahman, Abdulcebbâr. *Zahâiru't-Turâsi'l-'Arabî el-İslâmî*. 1983.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-ḥafâ' ve müzîlü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-eḥâdis 'alâ elsineti'n-nâs*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Ali, Muhammed Kürd. "el-İnşâ ve'l-Münşîün". *Mecelletü Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye ed-Dimeşkiyye* 1/5 (1925), 81.
- Aşık, Nevzat. "Bedüzzamân el-Hemedânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/328-329. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Azâvî, Abdurrahman Huseyn. "Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl es-Sâbi Muerrihan". *el-Muerrihu'l-Arabi* 24 (1984), 180.
- Bagdâdî, Muhibbuddin b. en-Neccâr. *el-Mustefâdu min Zeyli Târîhi Bagdâd*. nşr. Muhammed Mevlûd Halef. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, ts.
- Bozkurt, Nebi. "Mektup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/13-14, Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Bulut, A. "Abdulhamîd el-Kâtib'in Risâlelerinde İktibas Sanatı "Tâat Risâlesi" Örneği". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/4 (2007), 247-267.
- Bulut, Ali - Keskiner, Osman. "Hicrî IV. Asır Arap Edebiyatının Önde Gelen Üç Büyük İnşâ Kâtibi; İbnü'l-Amîd, Sâbî, İbn Abbâd ve Risâlelerinden Örnekler". *Doğu Araştırmaları, Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 2 (2008).
- Câbir Kamîha. *Edebü'r-Resâil fî Şadri'l-İslâm*. Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 1986.
- Cahen, Claude. "İbn al-Amîd". *The Encyclopadia of Islam*. New Edition. Leiden: 1971.
- Cahen, Claude. and Pellat, Ch. "İbn Abbâd", *The Encyclopedia of Islam*, Leiden: 1971.
- Câhız. *el-Ḥayevân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Corci Zeydan. *Târîhu Âdâbi'l-Lügati'l-'Arabiyye*. Beyrut: 1996
- Çıkar, Mehmet Şirin. "Temel Kaynakları Bağlamında "İlmu'l-Edeb" Terimi ve İçeriği". *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 5/19 (2005), 51.
- Çinkılıç, Recep. *Ebû Bekr el-Hârizmî ve Risâleleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- ed-Dâye, Muhammed Rıdvân. *A'lâmu'l-Edebi'l-Abbâsî*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1987.

- Demirayak, Kenan. "Hârizmî, Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/220-222. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Demirci, Mustafa. "Abdullah İbnü'l-Mukaffâ'nın Risâletü's-Sahâbe Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme", *İstem* 12/6 (2008), 217-240.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Durmuş, İsmail. "İbnü'l-Mukaffâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/130-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "İnşâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/334-337. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "Mektup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/14-16. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. nşr. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabellî. Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009.
- Emin, Abdulkâdir. Hasen. "Ebû İshâk es-Sâbî Sireten ve Fennen". *Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb* 16 (1974), Bağdat.
- Ergin, Şakir. "Abdülhamîd el-Kâtib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/225. İstanbul: TDV Yayınları, 1988
- el-Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1986.
- Feyyûmî. *el-Misbâhu'l-Munîr*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- Fîrûzâbâdî. *el-Kâmûsu'l-Muht.* yy., ts.
- Gazzalî, Ebû Hâmid. *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Gülle, Sıtkı. "Arap Edebiyatında Makâme ve el-Harîrî'nin Osmanlı Medreselerinde Yüksek Arapça Öğretimi Çerçevesinde Okutulan el-Makâmâtı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 185.
- Güner, Ahmet. "Büveyhî Devlet Adamlarının Kitaba İlgileri ve Kütüphaneleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14 (2001), 35-63.
- Hamîdullah, Muhammed. *Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*. Kahire: 1956.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs. Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer el-Kureşî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 14 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Me'ârif, ts.
- İbn Manzûr, Cemalüddin Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed b. Ebî'l-Kâsım Hubkâ. *Lisânu'l-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr vd. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- İbn Tağriberdi, Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Abdullah el-Atabekî. *en-Nücümü'z-zâhire fî mü'lûki Mışır ve'l-Kâhire*. Kahire: 1963.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Târîh*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997.

- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhayy Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb* Beyrut: ts.
- İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist*. nşr. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rif, 1417/1997.
- İskenderî, Ahmed ve el-İnânî, Mustafa. *el-Vasî't fi'l-Edebi'l-Arabî ve Târîhihî*. Mısır: ts.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali. *Subhu'l-A'sâ fî Sınâati'l-İnşâ*, nşr. Yusuf Ali Tavit. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1987.
- Karuko, Semira. *el-Câhız ve Belâgattaki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Kazan, Ramazan. "el-Kalkaşendî'nin Subhu'l-A'sâ Adlı Eseri". *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/8 (2003), 113.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*. Beyrut: ts.
- Kemâluddîn Ömer b. Ahmed b. Ebî Cevâde. *Bugyetu't-Taleb fî Târîh-i Haleb*. nşr. Suheyl Zikâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Keskiner, Osman. *Arap Edebiyatında İnşâ Sanatının Gelişmesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Kıftî, Ebû'l-Hasen Cemâlüddin Ali b. Yûsuf. *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1986.
- Merçil, Erdoğan. "Büveyhiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1992
- Muhammed Hayr, Şeyh Musa. "Hareketu't-Te'lif fi'l-Kitâbeti ve'l-Kuttâb ve Mesâdiru Nakdi't-Teressuli ve'l-Kitâbeti hatta'l-Karni'r-Râbi el-Hicri". *Mecelletu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye ed-Dimeşkiyye* 3/72 (1418/1997). 483.
- Rowson, Everett K. "İbn al-Amîd", *Encyclopedia of Arabic Literature*. 1/310. London: 1998.
- Rowson, Everett K. "al-Sabî, Abû İbrâhîm İbn Hilâl". *Encyclopedia of Arabic Literature*. 2/671-672. London: 1998.
- Rowson, Everett K. "al-Sâhib İbn Abbâd". *Encyclopedia of Arabic Literature*. 2/675. London: 1998.
- Safedî, Ebû's-Sefâ Selâhuddin. *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Viesbaden: 1962
- Safvet, Ahmed Zeki. *Cemheratü Resâili'l-Arab fî 'Uşûri'l-Arabiyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Seâlibî, Ebû Mansûr. *Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâ'îl, Simâru'l-Kulüb fi'l-Muzâf ve'l-Mensûb*. nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1965.
- Seâlibî, Ebû Mansûr. *Yetîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-Asr*. nşr. Müfid Muhammed Kamhiyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

- Sıbt İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türki el-Avni el-Bağdâdi. *Mir'âtü'z-Zaman fî Târîhi'l-A'yân*. nşr. Muhammed Berekât vd. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013.
- Suyûtî, Celâlüddin. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Beyrut: ts.
- Şeşen, Ramazan. "Câhiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/20-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şevkî Dayf. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî 'Aşru'd-Duvel ve'l-İmârât*. Dâru'l-Meârif. yy. ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/ 1986.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Üdebâ*. nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/ 1993.
- Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*. çev. ve nşr. Nurettin Ceviz, Kenan Demiryak, Nevzat H. Yanık. Ankara: Ankara Okulu, 2004.
- Yılmaz, Nurullah. "Üçüncü Abbasi Asrında Nesir Sanatı ve Öncüleri". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 58 (2017), 37-47.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm Kâmuşu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-Arab ve'l-Müsta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn*. 11 Cilt, yy., ts.